

מדע היהדות באוניברסיטאות גרמניה: התחלה כושלת?

דווקא "נמושות מחקר" היו ששיכנעו בכך שהכרת הספרות הרבנית תועיל להבנה טובה יותר של הופעת הנצרות הקדומה

יעקב שביט | 08.05.2003 | 00:00 | עודכן ב: 12:32

Humanity Books, New York, 2003, 253 pp Universities During the Weimar Republic, Start: Jewish Studies at German Henry Wassermann, False פעמיים - ב-1843 וב-1848 - פנה ליאופולד צונץ, מאבות חוכמת ישראל בגרמניה, אל שלטונות פרוסיה בהצעה ליצור פרופסורה להיסטוריה ולספרות יהודית באוניברסיטה גרמנית, ובשתייהן נדחה על הסף. בין נימוקי הדחייה, שנתמכה, בין השאר, על ידי ההיסטוריון הדגול ליאופולד פון רנקה, היתה הטענה שמשרה כזאת תסייע לחיזוק הזהות הנבדלת של היהודים ותעשה שימוש לרעה באקדמיה. בשנים שלאחר מכן נדחו עוד כמה הצעות בעניין הזה, הן בטענה שאין להעלות על הדעת שכמרים ומורי גימנסיה ילמדו אצל יהודים, והן בשל צרות עין מצד האקדמאים הנוצרים. כתחליף לאוניברסיטה הגרמנית - וכחיקוי לה - הוקמו בית המדרש לרבנים בברסלאו (1845), בית הספר הגבוה (הרפורמי) ללימודי היהדות בברלין (1872) ובית המדרש (האורתודוקסי) לרבנים בברלין (1873).

בד בבד, חשוב לזכור כי האפשרות לרכוש השכלה אקדמית, גם בתחומים שונים של מדעי היהדות, לא נשללה מיהודים שחפצו בה. אדרבה, כפי שציין יצחק שורש, הדוקטורט הפך לסימן ההיכר של הרב המודרני. משנת 1815 ואילך למדו רבנים יהודים - ולא רק הם - באוניברסיטאות הגרמניות וקיבלו תואר דוקטור (רק מסוף שנות הארבעים של המאה ה-19 גם נפתחה דרכם של יהודים למשרות אקדמיות). העובדה שאף לא אחד מגדולי חוכמת ישראל לא לימד מקרא או את תולדות היהודים בימי בית שני בהיידלברג, גטינגן, ברלין או האלה, לא פגעה איפוא בהתפתחות המחקר ובהישגיו הגדולים. במלים אחרות: מספר המשרות באקדמיה הגרמנית, או המשקל האקדמי של בעליהן, אינם אמת מידה לבחינת התרומה של המחקר הגרמני-הנוצרי והיהודי-גרמני למדעי היהדות, לתיאור ההשפעה המהפכנית של מדע היהדות על היהודים, ולאפיון טיבו של "הדיאלוג" הגרמני-יהודי בתקופת ויימאר ("דיאלוג" שהפרק שלו לפני ויימאר תואר לא מכבר בהרחבה בספרו של כריסטיאן ויזה על חוכמת ישראל והתיאולוגיה הפרוטסטנטית בגרמניה הוויילהלמינית).

ספרו של הנרי וסרמן מתמקד בשנותיה הקצרות של הרפובליקה הוויימארית (1918-1933) ומוסיף עוד ענף לספרות הרבה על תולדות מדעי היהדות ומקומם בהיסטוריה היהודית. עד ימי ויימאר לא היו לימודי יהדות חלק מתוכנית הלימודים באוניברסיטאות הגרמניות. האווירה ברפובליקה, שהפרידה בין הדת למדינה, היתה נוחה בהרבה מאשר בגרמניה הוויילהלמינית ופתחה אפשרויות חדשות. ואולם, לדעת וסרמן, האופן שבו נוצלו האפשרויות האלה היה גם צנוע וגם כושל. הסיבה לכישלון היתה שהאנשים שנבחרו לאייש את המשרות האקדמיות הזוטרות באוניברסיטאות של לייפציג, האלה, המבורג, גיסן, בון וברסלאו היו רובם חוקרים מדרגה בינונית ומטה, שלא תרמו תרומה בעלת ערך למחקר היהדות. מדובר בעיקר שלושה מלומדים יהודים: ישראל איסר קהאן, לזר גלוקוביץ' (היחיד שקיבל פרופסורה), מוזס ווסקין (ובעוד כמה אחרים), ובחמישה מלומדים נוצרים: פאול פייביג, ולטר

וינדפור, הוגו גרסמן, גרהרד קיטל ופאול קאלה.

סיפור הקריירות שלהם, חיבוריהם והתקבלותם בביקורת, מובא כשהוא מתובל בהערות סרקסטיות על אינטרסים, צביעות, תככים ומשחקי כוח בהקשר האקדמי. זהו תמהיל משעשע, בדרך כלל, אלא שבמקרה שלנו מדובר בנסיבות לא משעשעות בהחלט. אני דווקא חשתי מידה לא קטנה של אמפתיה ל"נמושות המחקר", שניהלו מלחמת קיום בנסיבות קשות ובסביבה עוינת. יהודים ונוצרים גילו לפעמים גם אומץ לב ראוי להערכה ויצאו למאבק פומבי נגד האנטישמיות הנאציזם (בין הנוצרים מדובר בווינדפור ובקאלה). אגב, גם חלק לא מבוטל מעמיתיהם הגרמנים - בעלי פרופסורות מכובדות - לא תמיד הותירו אחריהם כתבים בעלי ערך.

למה זכו במשרה הנחשקת דווקא אנשים שלא מן השורה הראשונה, אם להלכה אפשר היה לאייש את המשרות בחוקרים בעלי מוניטין והישגים מוכחים? וסרמן תולה את האשמה יותר בתעלולי האקדמיה, המעדיפה לפעמים נמושות, ופחות מדי בעמדה אנטי-יהודית של הקולגות, של שלטונות האוניברסיטה ורשויות המדינה. אבל הסיפור שהוא מספר מלמד כי היהודים שהתמזל מזלם לזכות במשרה אקדמית זוטרה התקשו לשמור על עצמאות וחלקם יועד בעצם לשמש כעוזרי מחקר, ואפילו קוראי הגהות, של פטרוניהם הגרמנים; של אלה מביניהם שהבינו שאי אפשר להבין את תולדות הנצרות ואת תולדות היהדות מימי בית שני ואילך בלי לשלוט היטב בספרות הרבנית. ממילא ברור שחוקר יהודי המכבד את עצמו לא היה מסכים למלא תפקיד כזה.

הקריירה של ד"ר לזר גולקוביץ בלייפציג משמשת לווסרמן דוגמה לאופן שבו אסור להקים ולעודד דיסציפלינה חדשה, אבל דומני שפתיחתה של דיסציפלינה חדשה ואיכותה לא עמדו בראש מעייניה של אוניברסיטת לייפציג. אפשר גם לטעון שהאיכות הנמוכה של המחקר פגעה ביוקרתו של מדע היהדות היהודי, אבל יוקרתו לא נשענה על קבוצת בעלי המשרות האקדמיות שנזכרו לעיל, וגם ברור שמלומד נוצרי שביקש להכיר את המחקר היהודי האיכותי ידע לאן ללכת ומה לקרוא. קשה גם לדעת אם מיעוט התלמידים היהודים שבחרו ללמוד יהדות באוניברסיטה גרמנית היה קטן כל כך בגלל הרמה הנמוכה של המורים, או משום שהעדיפו ללמוד במוסדות יהודיים מסיבות אחרות. אחרי הכל, שום אוניברסיטה גרמנית לא הציעה תוכנית לימודים מלאה במדעי היהדות אלא רק קורסים נבחרים. לזכותם של "נמושות", כמו הכומר פאול פייביג מלייפציג, אפשר לזקוף את העובדה שהטיפו לכך שהכרת הספרות הרבנית תועיל להבנה טובה יותר של הופעת הנצרות הקדומה. זאת בניגוד גמור לעמדה המקובלת - או, מוטב, לדעה הקדומה הרווחת בתיאולוגיה הנוצרית - שראתה ביהדות הבת-מקראית ("היהדות הרבנית") יהדות נחותה ושלילית וסברה שכל טענה שהנצרות הקדומה הושפעה מן היהדות פוגעת בייחוד הנצרות ובמקוריותה. כף הזכות הזאת מאזנת את כף החובה, כלומר את העובדה שהמחקר שלהם בנושאים האלה היה חלש ומלא פגמים.

וסרמן גם סבור כי לא האנטישמיות באקדמיה (וברשויות המופקדות עליה) היא הסיבה למעמד הזניח של לימודי היהדות באוניברסיטאות של גרמניה בתקופת ויימאר. הוא תולה את עיקר האשמה בהיבריס האקדמי של הפרופסורים הגרמנים, שהאמינו שהם יודעים טוב יותר מהמלומדים היהודים בוגרי הסמינרים הרבניים. האומנם רק היהרה שיחקה כאן תפקיד? ספרו של וסרמן עצמו מלמד היטב כי למרות העומק והמרחב של ה"דיאלוג התיאולוגי" וה"דיאלוג ההיסטורי" בין יהודים וגרמנים בגרמניה הווילהלמינית ובגרמניה הוויימארית, זכתה הקריאה לבחון באופן ביקורתי ו"אובייקטיבי" את מקורות הנצרות ביהדות ולהתנער מדעות קדומות כלפי היהדות הרבנית למענה חיובי רק מצד מעט תיאולוגים והיסטוריונים גרמנים בודדים. הרוב נותרו שבויים בתפישה השלילית שלהם, ולכן לא היה להם שום עניין, או רצון, להכניס אל בין כותלי האוניברסיטה מלומדים יהודים בעלי ערך, שמכירים בערכם ובעליונותם המדעית בתחום, ושתמונת היהדות שהם מציגים אחרת לגמרי ממה שצריך ללמוד פרח

כהונה פרוטסטנטי או קתולי. כשם שמוגזם מאוד לראות בהשקפתם של קיטל וגרסמן על היהדות הרבנית תרומה להתפשטות הפולקליזם הגרמני והאנטישמיות, כך מוגזם לראות בשיעורים על הספרות הרבנית, הקבלה והחסידות, גילוי מובהק של סובלנות ופתיחות כלל-גרמנית.

מדובר אמנם בפרק שולי בתולדות מדעי היהדות, אבל זהו פרק לא ידוע, שדרש מווסרמן מחקר עמלני מאוד בארכיונים ובכתבים נשכחים כדי שאפשר יהיה להעלות אותו מאוב. וסרמן כותב שיצא למסע הארכיוני הזה לא רק בגלל רצונו להאיר פינה נשכחת מן ההיסטוריה של מדעי היהדות, אלא גם מפני שמצא בפינה הזאת מודל של החיים האקדמיים שלפני הקלעים ומאחוריהם. הוא מציע כמה אבחנות סרקסטיות, ואפילו קולעות, על הדרך שבה מתנהלים לפעמים הדברים, אבל דויד לודג' עושה זאת טוב יותר. גם איני משוכנע שדווקא הכתפיים של המלומדים "הננסים" גיבורי הספר הזה, הן המקום הנכון להתבונן ממנו על "האקדמיה" בכלל ועל גורלם של מדעי היהדות בפרט. צר לי אם אני מאכזב אותו, אבל תרומתו של הספר היא בתיאור היחסים בין התיאולוגיה והמדע הנוצרי-גרמני האקדמי ובין היהדות מזווית צדדית, אולי, אבל מצד שבו נראים כמה ממרכיבי היחסים האלה בבהירות רבה.
